

Az ellenreformáció Magyarországon

Az ellenreformáció szakaszai

Kezdeti törekvések a katolikus egyház újjászervezésére

A reformáció gyors és jelentős mértékű térhódítása következtében a katolikus egyház Magyarországon a XVI. század utolsó harmadára igen válságos helyzetbe került. 1553-ban kerül az esztergomi érseki székbe Oláh Miklós (1568-ig töltötte be az érseki tisztséget), aki több alkalommal próbálkozott meg zsinat összehívásával, ezek a zsinatok azonban nem hoztak áttörést az egyház újjászervezésére irányuló törekvésekben. A zsinatokon általában kis létszámban jelentek meg a papok, és a megjelentek között is jellemző volt, hogy házasságban éltek, illetve, hogy a szertartásokat protestáns módon tartották meg.

Oláh Miklós törekvései közé tartozott a papképzés megújítása. E célból hívott be az országba jezsuita szerzeteseket, akiket Nagyszombaton telepítettek le. Itt tartózkodásuk azonban nem volt hosszú életű, ugyanis a nagyszombati kollégiumot ért 1567-es tűzvész után a szerzetesek elhagyták az országot. Tíz évvel később Nagyszombaton katolikus nyomda került felállításra. A nyomda létrehozásának érdeme Telegdi Miklós nevéhez fűződik, aki a bécsi jezsuitáktól vásárolta meg a szükséges felszerelést. Ezáltal lehetővé vált, hogy a katolikusok hitéleti kiadványokat, vitairatokat nagyobb példányszámban jelentessenek meg, felvéve a küzdelmet a protestánsokkal a nyomtatott irodalom területén. Telegdi Miklós vezette később az esztergomi egyházmegyét, de nem, mint érsek, ugyanis Verancsics Antal (esztergomi érsek 1569-1573 között) halálát követően az érseki tisztség egy időre betöltetlen marad. Az esztergomi érseki szék betöltetlen volta is jelzi, hogy milyen mély válságba került ekkor a katolikus egyház Magyarországon.

Erőszakos ellenreformáció

A tizenöt éves háború (1591-1606) elhúzódása következtében a Habsburg-udvar egyre nehezebb anyagi helyzetbe került. A háború folytatásához szükséges anyagi eszközöket a magyar főuraktól kívánták megszerezni. Az adók megszavazása az országgyűlés jogosultsága volt. A főurak meggyőzése az adók megszavazására azonban nem volt egyszerű. A magyar főurak többsége a reformáció terjedése idején protestánssá lett. A Habsburg uralkodók pedig hagyományosan katolikus szellemben uralkodtak. „Hogy pénzt szerezzen, s az ellentábort

megfélemlítse, az udvar hűtlenségi pereket indított a hangadó és vagyonos magyar politikusok ellen. Az ezek során kimondott fő- és jószágvesztési ítéletek révén aztán rátette kezét az elítéltek birtokaira.”¹ „Koholt vádak alapján sorra ítélték nemeseket fej- és jószágvesztésre, így többek között Lónyai Albert ugcsoi és beregi főispánt, majd a királyi országrész egyik legbefolyásosabb főurat, Illésházi Istvánt, akinek gazdagságát mi sem jellemzi jobban, minthogy a pozsonyi rendkívüli törvényszék halálos ítélete után egész a Szepességig saját birtokain, váltott lovakon menekülhetett Lengyelországba.”²

„Az 1600-as évek elejétől több észak-magyarországi faluban a császári katonák erőszakos akciókat követtek el a protestánsok ellen, elűzték a prédikátorokat, elvették a templomokat és iskolákat, lefoglalták az egyházi jövedelmeket.”³

A protestánsok egyik legnagyobb sérelme volt a kassai főtemplom elvétele. A tizenöt éves háborúban Eger várát a törökök ugyanis elfoglalták, és az egri káptalan ekkor Kassára menekült. A kassai dóm azonban a protestánsok használatában volt. Belgijoso gróf 1604-ben katonai erővel elvette a templomot a kálvinistáktól és azt átadta az egri káptalannak.

Az 1604 tavaszán megtartott országgyűlésen a protestánsokat ért sérelmek orvoslását várták a magyar főrendek. Erre azonban nem került sor, mivel az udvar nem akart tárgyalni a vallási sérelmekről, így az országgyűlés a nélkül fejeződött be, hogy vallási kérdésekben érdemi tárgyalásra került volna sor. Az országgyűlésen elfogadott 21 törvénycikkely után a király önkényesen az országgyűlés által el nem fogadott törvénycikkelyt fűzött. A XXII. törvénycikk szerint a király értetlenül áll a felhozott vallási sérelmek előtt. Ezzel mintegy kétségbe vonta azok megtörténtét. Kijelenti továbbá, hogy a katolikus hit és vallás megoltalmazását és megvédelmezését uralkodói kötelességének tekinti. Megerősítette István király óta kiadott a katolikus hitre és vallásra vonatkozó valamennyi törvényt. Büntetés terhe mellett megtiltotta egyúttal, hogy vallási sérelmeket bárki felvessen az országgyűléseken.

Burkolt rekatolizáció

Pázmány Péter református családból származott, mostohaanyja katolikus vallású volt, az ő hatására tért át Pázmány a katolikus hitre 13 évesen. 1588-ban 18 évesen belépett a jezsuita rendbe. Tanulmányait Bécsben, illetve Rómában folytatta, majd 1601-ben tért vissza

¹ Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története Maecenas Kiadó, 1993, 224. o.

² Bitskey István: Hitviták tüzeiben, Gondolat, Budapest, 1978, 195. o.

³ Bitskey István: Hitviták tüzeiben, Gondolat, Budapest, 1978, 195-196. o.

Magyarországra. A katolikus hit terjesztésében nem az erőszak, hanem a személyes meggyőzés híve volt. Miután maga is saját döntése következtében lett protestánsból katolikussá pontosan tudta, hogy a személyes meggyőződés erősebb kötődést képes kiváltani, míg az erőszakos térítések mennyire eredménytelenek lehetnek. Munkájának eredményességéhez az is nagymértékben hozzájárulhatott, hogy hiteles személyként képviselhette a katolikus hitet a protestáns többségű országban, hiszen maga is reformátusból lett katolikussá.

Tudatában volt annak, hogy a reformáció sikerének egyik záloga a jól képzett, művelt prédikátorok személye. Ezért művelt papok képzésének a feltételeit igyekezett mindinkább megteremteni. Gondot fordított jezsuita vezetés alatt álló **oktatási intézmények létrehozására**, melyekhez jelentős anyagi támogatást is nyújtott. Többek között Nagyszombaton, Pozsonyban is kollégiumok jöttek létre Pázmány irányításával. A középfokú oktatás mellett a felsőfokú képzés megteremtésén is fáradhatatlanul munkálkodott. Elsősorban külföldre, Rómába igyekezett minél több magyar diákot küldeni, majd létrehozta Bécsben az ún. **Pazmaneumot**. Törekvéseinek a célja a magyar paphiány enyhítése volt. Pázmány Magyarországon is meg kívánta teremteni a felsőfokú képzést, hogy ne kelljen hosszú és költséges tanulmányokat folytatniuk külföldön a papi pályára készülő magyarországi diákoknak. Törekvése eredményeképpen **1635-ben Nagyszombaton egyetem alapítására került sor**. Ez az első olyan egyetemalapítás Magyarországon, amely alapján a létrehozott intézmény mind a mai napig működik. A megfelelő színvonalú oktatás érdekében az egyetem vezetését a jezsuita rendre bízta. Az egyetem az alapítás idején egyelőre kettő, a papképzéshez szükséges bölcséleti és teológiai fakultással kezdte meg a működését, majd később bővült ki jogi és orvosi karral.

„Pázmány az alsó fokú oktatás ügyét sem hanyagolta el. Az 1629-es nagyszombati zsinat sokat foglalkozott a falusi-mezővárosi plébániai iskolák helyzetével. Előírta többek között, hogy a tanítók a plébánosok felügyelete alatt dolgozzanak, a főesperesek pedig vizitációs felügyeleti látogatáson ellenőrizzék az oktatás színvonalát.”⁴

Pázmány 1616-ban esztergomi érsek lett. Érseksége idején gondot fordított **az egyházszervezet megújítására** is. „Először is az egyházmegyei zsinatokat kellett újjászerveznie, hiszen ezek voltak az egyházi élet irányításának legfőbb fórumai [...]

⁴ Bitskey István: Pázmány a nemzetnevelő, Rubicon, 1993/6. szám, 31.o.

Többszöri próbálkozás után végül 1629 októberében ült össze Nagyszombatban az a zsinat, amely kezdetét jelentette a katolikus egyház újjászervezésének. [...] Először a papság erkölcsseit kellett megjavítani, szilárd alapokra helyezni, ezért szerepelt ettől kezdve oly gyakran a zsinatok napirendjén a papi nőtlenség, az egyházi javadalmozás egységesítése, a papnevelés kérdése vagy épp a főpapok rezidencia-kötelezettségének szigorú betartása. [...] A másik fontos intézkedést az évenkénti plébániai ellenőrző látogatások (*canonica visitatio*) újjászervezése jelentette. Ezek során a műveletlen, könyveket nem tartó, erkölcstelen életű, templomukat elhanyagoló papok figyelmeztetést kaptak, s ha ez sem használt, akkor szigorú dorgálás vagy papi státuszából történő elbocsátás következett.”⁵

A reformáció idején a protestáns lelkészek jelentős fölényt vívtak ki a **hitvitákban**. Pázmány e téren is felvette a küzdelmet a protestantizmussal, és nemcsak hogy egyenrangú vitapartnere lett a protestáns lelkészeknek, hanem fölénybe is sikerült kerülnie velük szemben. A hitviták ebben az időben már nem annyira személyes disputák keretében zajlottak, sokkal inkább könyvek útján folytatódtak. Pázmány számos műben sikerrel vonja kétségbe a protestánsok érveit, és éppen a protestáns érvrendszert használja fel, és fordítja a protestantizmus ellen. E téren fő műve az *Isteni igazságra vezérlő kalauz*, melyben részletezve és rendszerezve kifejti a felvetett vitakérdésekben egyházának álláspontját. De népszerűek voltak prédikációi is. „Arra is vannak adatok, hogy alkalomadtán messziről odautazó emberek, köztük református nemesek is hallgatták prédikációit.”⁶

Pázmány esztergomi érseki tisztséggel járó tekintélyét, valamint a személyes meggyőző képességét arra igyekezett felhasználni, hogy az ország protestáns hitű főurait katolikus hitre való visszatérésre beszélje rá. Törekvése eredménnyel járt, hiszen **számos főúri család** elhagyta protestáns hitét és **rekatolizált**, köztük többek között, Thurzók, Eszterházyak, Erdődyek, Bánffyok, stb. „[...] a királyi ország rész nemessege tisztán ideológiai és érzelmi motívumok alapján aligha fordult volna vissza ily tömegesen a katolicizmushoz, ha az érdekeivel egyébként ellentétes lett volna. Ahogy korábban a reformáció gyors térhódítása mögött, úgy e jelenség hátterében is mélyebb politikai okok rejlettek [...]”⁷

⁵ Bitskey István: Pázmány a nemzetnevelő, Rubicon, 1993/6. szám, 30.o.

⁶ Bitskey István: Pázmány a nemzetnevelő, Rubicon, 1993/6. szám, 32.o.

⁷ Bitskey István: Hitviták tüzeiben, Gondolat, Budapest, 1978, 192. o.

Erdély szerepe a protestantizmus védelmében

Az erőszakos templomfoglalások, a XXII. törvénycikk önkényes hozzáfűzése az 1604. évi országgyűlés törvényeihez a vallási sérelmeket, és az udvarral szembeni elégedetlenséget tovább fokozta. A Habsburg udvar pedig tovább folytatta a hűtlenségi pereket, Bocskai István is gyanúba keveredett. Bocskai azonban nem a menekülést választotta, hanem a hajdúkból, elbocsátott végvári katonákból sereget toborzott és felvette a küzdelmet Béccsel. Katonai sikere nyomán 1605-ben Magyarország és Erdély fejedelmévé is megválasztották. Bécs kénytelen volt tárgyalni és 1606-ban békét kötni Bocskaival Bécsben. „Az **1606** júniusában végre aláírt **bécsi béke** elismerte az erdélyi fejedelemség különállását. Engedélyezte az urak, a nemesek, a szabad városok és a végvári vitézek számára a protestáns vallásgyakorlatot, visszavonta a hírhedt XXII. cikkelyt [...] A katolikus papságnak biztosította birtokai és közjogi helyzete sérthetetlenségét, kivéve a jezsuitákét, akik számára – a Bocskai által követelt száműzetés helyett – birtokszerzési tilalmat mondott ki.”⁸

A bécsi béke megerősítésére **1608. évi koronázás előtti törvényekben** került sor. Rudolf magyar király ugyanis lemondott a magyar trónról öccse Mátyás főherceg javára. Mátyás azonban csak úgy válhatott ténylegesen magyar királlyá, ha a rendek megválasztják. A megválasztása érdekében a főherceg hajlandó volt kompromisszumot kötni a főrendekkel. Ezekben a törvényekben a király biztosította a szabad vallásgyakorlását a nemesek, a szabad városok, és a katonákon kívül, most már a mezővárosok és a falvak lakói számára is. Törvényben rögzítették, hogy a nádorválasztás esetén két katolikus és két protestáns jelöltet kell állítani. Megtiltották, hogy a jezsuita rend birtokot szerezzen Magyarországon. Előírásra került, hogy a különböző tisztségeket legyen az polgári vagy katonai magyar ügyek tekintetében csak magyarok tölthetik be felekezeti hovatartozásra tekintet nélkül.

A koronázás előtti törvények jelentős mértékben növelték a magyar főúri rend hatalmát. „Ebben a politikai légkörben fejtették ki hatásukat Pázmány említett vitairatai, ennek a folyamatnak lett szellemi vezére, legfőbb ideológusa az esztergomi érsek. Munkája rendkívül eredményesnek bizonyult, nemcsak azért, mert kiemelkedő tehetség és korszerű képzettség párosult a cél érdekében, hanem azért is, mert törekvései egybeestek a királyi országrész főrendjeinek megváltozott igényeivel. Az újraerősödő feudális viszonyok között az arisztokrácia biztonságot, nyugalmat, az elnyert pozíciók huzamos megtartását kívánta, s ehhez természetesen a hűbéri társadalommal évezrede összeforrott katolicizmus megfelelő ideológiai alapnak kínálkozott. Ezt érezték meg azok a nemesi családok, akik ekkoriban

⁸ Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története, Maecenas Kiadó, 1993, 241. o.

Pázmány érveit elfogadták, s a Habsburgok által előnyben részesített katolicizmushoz pártoltak.”⁹ II. Mátyás halálát követően II. Ferdinánd kerül a magyar trónra, aki azonban már nem volt olyan türelmes a protestantizmussal, mint elődje. Az erdélyi fejedelem ekkor Bethlen Gábor (1613-1629) volt, aki Erdélyt, mind katonailag, mind gazdaságilag megerősítette. Bécs ellen két ízben is hadjáratot szervezett. Erdély meghatározó szerepét sikerült megőriznie I. Rákóczi Györgynek (1630-1648) is, aki szintén hadakozott a Habsburgok ellen. **1645**-ben került sor a **linzi béke** megkötésére, mely vallási kérdésekkel is foglalkozott. A linzi békében foglaltakat két évvel később az 1647-es országgyűlésen törvényi úton is megerősítették.

A linzi béke, illetve az **1647-es törvények** megerősítették a vallás szabad gyakorlatát az ország karai és rendjei, a szabad városok, az ország határszélein lévő magyar katonák, kiváltságos mezővárosok részére, illetve külön kiemelésre került a parasztok szabad vallásgyakorlatának biztosítása. Rendelkeztek továbbá a protestánsoktól elvett templomok visszaadásáról, szám szerint 90 templom került visszaadásra. Azokban a községekben, ahol erre nem került sor, megengedték a protestánsoknak templomok, paplakok és iskolák építését.

II. Rákóczi György (1648-1657) fejedelemsége idején Erdély szerepe jelentősen csökken. A fejedelem ugyanis Lengyelországba vezetett hadjáratot a lengyel trón megszerzése érdekében, ahol azonban súlyos vereséget szenvedett, miután a szövetségesei támogatását elveszítette. Ezért 1658 után Erdély már nem tudott olyan erővel fellépni az ellenreformáció ellen, mint korábban.

Az ellenreformáció felerősödése

A törökök 1663-ban jelentősebb magyarországi hadjáratot szerveztek. A Habsburgok nyugat-európai csapatokkal megerősített serege azonban fényes győzelmet aratott 1664-ben Szentgotthárdnál. A harcokat lezáró vasvári békét azonban olyan feltételekkel kötötték meg, mintha a törökök győztek volna a döntő ütközetben. A vasvári béke megkötése a magyar főrendek körében elkeseredést váltott ki, ami aztán Habsburg ellenes szervezkedésbe torkollott. A Wesselényi-féle összeesküvést a császári udvar azonban leleplezte, vezetőiket pedig kivégezték. Ezt követően a Habsburg udvar abszolutisztikus politikát kezdett folytatni. „[...] Bécs megbízhatatlannak minősítette és elbocsátotta a végvárakban szolgáló magyar

⁹ Bitskey István: Hitviták tüzeiben, Gondolat, Budapest, 1978, 204. o.

katonaság nagy részét.”¹⁰ „Az udvar most erőszakos ellenreformációs törekvésekkel is kísérletezni kezdett. Nemcsak a reformált felekezetek templomainak elvétele vált mindennapossá, hanem a protestáns lelkészeket is üldözni kezdték.”¹¹ A hazai protestáns egyházi történetírás az **1671-1681**-ig tartó időszakot „**gyászevtizedként**” tatja számon. A Wesselényi-féle összeesküvés leleplezését a Habsburgok a protestáns befolyás megtörésére kívánták felhasználni, holott a vezetők között számos magas rangú katolikus egyházfő is volt. A Pozsonyban felállított törvényszék elé 1673-ban 33 protestáns lelkészt és tanítót idéztek meg. A legfőbb vádpont a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel volt. Egy évvel később már 700 prédikátort és tanítót idéztek Pozsonyba. A vádlottaknak „büntetlenséget ígértek, ha lemondanak hivatalukról, vagy külföldi száműzetésbe mennek, esetleg áttérnek római katolikusnak. A három feltétel közül bármelyiknek aláírással való elfogadása természetesen a bűnösség beismerését is jelentette volna, s ez magyarázza a prédikátorok vonakodását az aláírástól.”¹² A prédikátorok és tanítók nagy része megmaradt protestáns hitében, őket börtönbe vetették, majd 1675-ben Nápolyba vitték, ahol gályaraboknak adták el őket. Ez az esemény nyugat-európában felháborodást váltott ki, majd nemzetközi összefogás hatására végül is 26 prédikátort sikerült a gályarabságból kiváltani, akik épségben haza térhettek.

Az elbocsátott végvári katonák, az üldözött protestánsok kénytelenek voltak a központi hatalom előtt elbujdosni. A bujdosók élére gróf Thököly Imre állt, aki sikeres fegyveres ellenállást szervezett a Habsburgokkal szemben. Elfoglalták a Felvidék jelentős részét és gyakorlatilag önálló államot hoztak létre. Ezzel Magyarország egy rövid időre négy részre szakadt. Thököly vitézeit ekkor már kurucoknak kezdték nevezni. Thököly sikerei hatására a Habsburg udvar abszolutisztikus törekvéseiben visszakozott, és **1681-ben országgyűlést** hívott össze.

Az országgyűlésen elfogadott törvénycikkelyek közül a XXV. és XXVI. törvénycikk foglalkozott a vallási kérdésekkel. Ezekben megerősítették a vallás szabad gyakorlatát az 1608. évi koronázás előtti törvényekben foglaltak szerint. A száműzött prédikátorok és tanítók haza térhettek. Elrendelték továbbá, hogy a vallás szabad gyakorlásában senki nem háborítható. Szabályozták az evangélikus és református vallásúak számára az elvett templomaik egy részének visszaadását, továbbá újak építésére helyeket jelöltek ki.

¹⁰ Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története, Maecenas Kiadó, 1993, 261. o.

¹¹ Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története, Maecenas Kiadó, 1993, 261. o.

¹² Makkai László: A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete Magyar Helikon, 1976, 20.o.